

'iets over de woordorde bij samengestelde predikaten in het Nederlands'

L. Koelmans

bron

L. Koelmans, 'iets over de woordorde bij samengestelde predikaten in het Nederlands.' In: *De Nieuwe Taalgids* 58 (1965), p. 156-165.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/koel004iets01_01/colofon.htm

© 2002 dbnl / L. Koelmans



Iets over de woordorde bij samengestelde predikaten in het Nederlands

In zijn studie *Dialectologie en syntaxis*¹ noemt G.A. van Es de woordschikking van een zin als 'ge zoudt er kunnen bij neer vallen' kenmerkend voor de Zuidniederlander, de Nederlands sprekende bezuiden onze rijksgrens. Een Hollander zou als volgt rangschikken: 'je zoud'r bij neer kunnen vallen.' Hij zou dus het voornaamwoordelijk bijwoord *erbij* niet splitsen en evenmin de predikaatsleden *kunnen* en *vallen* scheiden door tussenplaatsing van het adverbium *neer*, dat overigens nauw met het hoofdwerkwoord verbonden is. Is die band nog nauwer, bijvoorbeeld bij het werkwoord *neerkomen*, dan acht de auteur voor de Hollander naast 'ik denk niet dat ie hier neer zal komen' óók mogelijk 'ik denk niet dat ie hier zal neerkomen'. Het komt hem waarschijnlijk voor, dat de neiging om in zinnen als deze adverbium en infinitief (of participium) bijeen te plaatsen in het zuiden sterker is dan in het noorden, en hij vermoedt dat dit ook geldt, wanneer het scheidingmakend zinsdeel niet een adverbium is, maar een voorzetselbepaling of predikaatsnomen. Bij het lezen van hedendaags Zuidnederlands wordt dit vermoeden snel tot zekerheid.

J. Verhasselt merkte op², dat in het noorden de bovenbedoelde scheiding van predikaatsleden alléén plaatsvindt, wanneer het scheidend element met de erop volgende infinitief (participium) één begrip, een 'staande uitdrukking' vormt³. Die beperking geldt voor de Zuidniederlander niet, getuige zinnen als de volgende⁴:

..., waar Cornelissen nog wat kluif hadde aan gehad / ... zodra het historisch materiaal wordt op tafel gelegd dat ... / ..., indien elke provincie twee studenten mocht naar Keulen sturen, ... / ... alsof hij plots is blind geworden, ...

De scheiding komt niet alleen in bijzinnen voor, maar kan ook in hoofdzinnen optreden, zodra het predikaat daar behalve de persoonsvorm nóg twee of meer verbale leden omvat: 'Sedert de tweede helft der verleden eeuw is men in Kiliaan en zijn werk gaan belang stellen'⁵. Verder vindt men de scheiding nog in de groep te + inf. + inf. (+ part.): 'Toch is de vorm meirdeke ook mogelijk zonder op mèègdeke te moeten beroep doen'⁶. Het scheidingmakend zinsdeel staat gewoonlijk voor die infinitief (ev. participium) waarbij het naar zijn betekenis het nauwst aansluit. In het zuiden kan het een adverbiale bepaling zijn, maar ook een predikaatsnomen, een object enz.

1 *Album L. Grootaers* (Leuven 1950), blz. 214 vlgg. Vgl. ook De Vooy, *Ned. Spraakkunst* (4de druk, Gron. enz., 1957), blz. 172 en 394, A. Weijnen, *Ned. Dialectkunde* (Assen 1958), blz. 239. Zie ook G.S. Overdiep, *Over woordschikking in modern proza* (Leiden 1927), blz. 41 en *Stilistische Grammatica van het moderne Nederlandsch* (2de druk, Zwolle 1949), par. 300, 302, 317 en blz. 533.

2 *Taal en Tongval* XIII, blz. 154.

3 Eerder wees hierop - althans voor adverbia en predikaatsnomina - W.A. Ornée, *De zin in het Nederlands proza en de poëzie van Philips van Marnix, heer van St. Aldegonde* (diss. Gron. 1955), blz. 126 vlgg.

4 Citaten resp. van F. Baur, *Album Edgard Blancquaert* (Tongeren 1958), blz. 228, M. Gysseling, *Wetensch. Tijdingen* 22, kol. 347, S. Axters, *Scholastiek Lexicon* (Antw., 1937), blz. 8, R.H. Coolen, *Nieuw Vlaams Tijdschrift* 15, blz. 880.

5 S. Axters, o.c., blz. 66.

6 J.L. Pauwels, *Album Prof. Dr Frank Baur* (Antw. enz. 1948), deel 2, blz. 171.

Dat in het noorden bij scheiding altijd sprake zou zijn van ‘staande uitdrukkingen’ is niet juist. Men kómt tenslotte zinnen als de volgende tegen, zij het niet vaak¹:

Er zijn immers honderden talen, waar de school - die er niet was - geen vinger kon naar uitsteken; / Met alle eerbied voor het geweldige werk dat is nodig geweest voor ... / ... dat er in de kamer een niet-gewenste luchtstroom ‘tocht’ wordt aanwezig geacht:...

Maar in verreweg de meeste gevallen gaat het in het noorden om min of meer vaste verbindingen. We geven een aantal citaten uit hedendaags beschaafd Nederlands. De aanhalingen zijn alle uit niet-literaire geschreven taal afkomstig². Twee van de voorbeelden zijn van wat ouder datum.

..., wat Caesar op staatkundig gebied nog had kunnen tot stand brengen als hij niet vermoord was.³ / ... omdat deze hem kaarten ... had ter beschikking gesteld. / Maar Verdam heeft, bij zijn vele andere publicaties, een monumentaal woordenboek kunnen tot stand brengen.⁴ / De laatste Chinese binnendringing moet het eerst worden ongedaan gemaakt, ...⁵ / Zij beviel dezer dagen van een drieling (twee jongens en een meisje) nadat zij in januari reeds een dochter had ter wereld gebracht⁶ / Steeds zal men moeten rekening houden met de mogelijkheid dat sommige verschijnselen Zeeuws geworden zijn, ...⁷ / ..., waarbij mij de hulp van Dr. G.I. Liefinck (Leiden) en de goede diensten van Philips N.V. (Nijmegen) zijn te stade gekomen, ... / ... die moet worden in aanmerking genomen ...⁸ / Te minder waar prof. Nagel heeft blijk gegeven de elementaire eisen...⁹ / ... temeer daar de Chinese communisten op zulk een conferentie alleen maar willen duidelijk maken, wat hun mening is over juist en onjuist.¹⁰ / Toch, bij (27) ‘eerst het oordeel uitlokken van de zwijgzamen’, zal men voor ‘zwijgzamen’ wel niet ‘dommen’ moeten in de plaats stellen...¹¹ / Hiermede zal de redactiesecretaris belast moeten worden, die eveneens ervoor moet zorg dragen, dat ...¹² / Nadat ons land met angstvallige nauwgezetheid al deze maanden een stipte neutraliteit had in acht genomen en ... / ... die het dank zij zijn Godsvertrouwen en

- 1 Citaten resp. afkomstig van G. Royen, *Intonatie en grammatische functie in het Nederlands* (A'dam 1952), blz. 219, F.C. Dominicus, *Taal en Tongval* 14, blz. 175, en A. Reichling, *Bundel Opstellen van oud-leerlingen, aangeboden aan Prof. Dr. C.G.N. de Vooys* (Gron. enz., 1940), blz. 283.
- 2 Het is niet onmogelijk dat de gesproken taal groter vrijheid vertoont op dit punt. Ook in het hierna nog te noemen Zuidafrikaans is dat vermoedelijk het geval. Enkele van de volgende citaten dank ik aan mijn collega, Dr. W.P. Gerritsen.
- 3 J. Thiel, *Caesar* (Den Haag 1962), blz. 64.
- 4 Beide citaten van C.B. van Haeringen, *Gramarie*, (Assen 1962), 15 en 6.
- 5 *Nieuwe Rott. Courant*, 8/10/1962.
- 6 *Alg. Ochtendblad, Het Vrije Volk*, 13/11/1962, pag. 2.
- 7 G.G. Kloeke, *Herkomst en groei van het Afrikaans* (Leiden 1950), pag. 220.
- 8 L.C. Michels, *Filologische Opstellen, deel 1* (Zwolle 1957), blz. 20 en *N.Tg.* 55, blz. 252.
- 9 *Alg. Ochtendblad, Het Vrije Volk*, 4/12/1962.
- 10 *N.R.C.*, 15/1/1964, pag. 3.
- 11 *Levende Talen*, no. 217 (dec. 1962), blz. 620.
- 12 H.F. Wijnman, *Project voor een vervolg op het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (Leiden 1963), blz. 19 vlg.

zijn vrijheidszin is te boven gekomen.¹³ / ... om alle brieven van Louis de Geer, die ik in de verschillende briefverzamelingen van het Rijksarchief te Stockholm kon machtig worden, uit te geven.¹⁴ / ... zodat

13 Koningin Wilhelmina (*De Koningin Sprak*, z. pl. 1945, blz. 5 en 6).

14 G.W. Kernkamp, *Bijdr. Med. Hist. Gen.*, deel 29 (A'dam 1908), blz. 197 vlg.

men bij het bewerken van die stof grotendeels zelfstandig moet te werk gaan.¹ / De middelen die hem op het plan der woord-combinatie zouden ten dienste staan om...² / ... een Rus die wegens het verkopen van atoomgeheimen aan het Westen werd ter dood veroordeeld en terechtgesteld.³

Al heb ik de volgende zinnen niet gelezen of opgevangen, ze lijken me acceptabel Nederlands:

hij keek alsof hij me wilde te lijf gaan, denk je dat ik daarmee ga te koop lopen?, hij dreigde dat hij het me zou betaald zetten, ik hoopte dat z'n naam me alsnog zou te binnen schieten, er is een kort verslag verschenen van wat hij heeft te berde gebracht, ik beken dat ik het antwoord daarop moet schuldig blijven, je zou hem toch minstens kunnen te woord staan, ik vrees dat het de honderd gulden zal te boven gaan, ik denk niet dat we het daarover zullen eens worden, je weet dat ik een exemplaar heb cadeau gekregen.

Merkwaardig is, dat bij vele 'vaste uitdrukkingen' de scheiding bepaald niet optreden kan, waarschijnlijk bij de grote meerderheid niet. Zo kunnen we onze zuiderburen bijvoorbeeld niet of nauwelijks nazeggen:

ja, met de voorstudie ... moet nog steeds worden een begin gemaakt. / Herhaaldelijk heb ik immers bij dit werk met zijn welwillende dienstvaardigheid kunnen mijn voordeel doen.⁴ / ... waar het Nederlands verklarend woordenboek ons zou in de steek laten ...⁵ / ... die ... het dichtelijk erfdeel van zijn Brabantse en Vlaamse voorouders wilde blijven in ere houden, maar ...⁶.

Zonder een omvangrijk en veelzijdig materiaal, waarover ik nog niet beschik, valt moeilijk uit te maken wat misschien in het beschaafde Nederlands van nu nog wel of vermoedelijk niet, nog niet of niet meer kan. Maar zeker is, dat op het ogenblik scheiding bij vele vaste uitdrukkingen en zegswijzen uitgesloten is. Ondenkbaar lijkt mij bijvoorbeeld:

je weet dat hij het niet zal over de balk gooien, je zou hem daarmee kunnen van de wal in de sloot helpen, je moet je niet door hem laten op sleeptouw nemen, ik dacht wel dat hij zou achter het net vissen, we helpen je zeker als je zou aan de grond zitten, denk je dat hij zal lont ruiken? enz.

Dat de zinsbouw van vele Zuidnederlanders op het hier besproken punt niet beantwoordt aan de vrij strenge Noordnederlandse norm is allerminst vreemd en

1 J.O.S. v.d. Veen, *Het Taaleigen van Bredero* (A'dam, 1905), blz. xv.

2 A. Reichling, *Verzamelde studies over hedendaagse problemen der taalwetenschap* (Zwolle 1962), blz. 50.

3 *Alg. Handelsblad*, 22/4/1964, pag. 1.

4 Beide citaten van S. Axters, o.c., Een woord vooraf IX,X.

5 J. Leenen, *Nu nog - meer dan ooit* (Brussel 1958), blz. 45.

6 E. Rombauts, *Album Prof. Dr Frank Baur* (Antw. enz. 1948), deel 2, blz. 203.

er is mijns inziens geen reden hier met Verhasselt⁷ te spreken van ‘verwongen’ en ‘slordige constructies’. Tenzij men in dezen een groot deel van de Zuidnederlandse dialecten en het gemeenschappelijk taalverleden van slordigheid en verwringing zou willen betichten, wat Verhasselt's bedoeling niet zal zijn.

7 *Aangehaald artikel*, blz. 154. Vergelijk bijvoorbeeld ook het oordeel van I.J.M. van den Berg, *Onze Taaltuin* 7, blz. 341.

Dat de scheiding in zijn zuidelijke, vrije vorm een stevige dialectische grondslag heeft is zeker. Zin 53 van Blancquaert's dialectatlassen: 'zijn vader heeft hem zes jaar (lang) laten naar school gaan' leverde bijvoorbeeld voor West- en Frans-Vlaanderen op een totaal van 261 onderzochte plaatsen niet minder dan 89 gevallen met scheiding op¹. Voor N.-O.- en Zeeuws Vlaanderen was het aantal 45, op een totaal van 142. Binnen onze rijksgrens was Oostburg de enige plaats met scheiding. Misschien was de Zuid-nederlandse redactie van de zin in deze atlas, die immers grotendeels Belgisch grondgebied besloeg, voor deze eenling verantwoordelijk. In de atlasen die uitsluitend Nederlands grondgebied bestreken, werd de zin namelijk verder zónder scheiding aan de zegslieden gepresenteerd. In de Antwerpse atlas was het aantal zinnen met scheiding 28, op een totaal van 149 onderzochte plaatsen². In de atlas voor Belgisch Limburg en het zuiden van Nederlands Limburg laten 25 antwoorden van de 165 scheiding zien³; de zin werd er overigens zonder scheiding aangeboden. Deze 25 antwoorden kwamen alle uit België. In de Nederlandse provincie Brabant, waar de zin eveneens zonder scheiding werd voorgezegd, kwam geen enkel geval van scheiding voor de dag. Misschien laat de atlas van de rest van Nederlands Limburg te zijner tijd nog een enkele zin met 'laten naar school gaan' zien. De gegevens voor deze zin wekken de indruk dat de scheiding minder voorkomt naarmate men van west naar oost gaat. Uitvoeriger syntactisch onderzoek zou moeten uitmaken of deze voorlopige indruk juist is.

Wat de Zuidnederlandse dialecten op zo ruime schaal te zien geven is niet het resultaat van een jonge ontwikkeling. Deze scheiding is al eeuwenoud.

In het Nederlands van de zeventiende eeuw hoeft men niet lang te zoeken naar zinnen die - wat de bewuste woordorde betreft - met de Belgische volkomen op een lijn staan. Bij sommige auteurs is de vrijheid zelfs nog wel wat groter. En deze zinnen vindt men evenzeer in Noordnederlandse teksten als in Zuidnederlandse. Wat zich op het ogenblik, in zijn vrijere vorm, als een Zuidnederlandse eigenaardigheid aan ons voordoet, is dat in het verleden zeker niet geweest.

Overdiep⁴ vond de scheiding in de bijzin in 14 procent van de door hem onderzochte (Noordnederlandse) teksten, in proza betrekkelijk zelden (8 procent), in poëzie vaker (21 procent), vooral bij Cats en in *Pascha* en *Baeto*.

Ornée kwam voor Marnix' bijzinnen tot een percentage van 28 met scheiding van de predikaatsleden. Als scheidingmakende zinsdelen vond hij adverbialen, maar ook accusativus-objecten en voorzetselbepalingen⁵.

Een aantal citaten uit andere zeventiende-eeuwse auteurs mogen deze gegevens nog aanvullen. Bij De Ruyter komt de scheiding vrij vaak voor⁶:

1 Bij deze 89 is de volgende zin geteld: 'zijn vader heeft hem laten zes jaar naar school gaan.'

2 Bij deze 28 zijn geteld één geval als in noot 2 vermeld wordt en één zin met de volgende woordorde 'zijn vader heeft hem laten zes jaar gaan naar school.'

3 Bij 2 van de 25 was de scheiding facultatief.

4 G.S. Overdiep, *Zeventiende-eeuwse syntaxis* (Gron. enz. 1931-35), dl. 1, blz. 57 vlgg. Overdiep rekent overigens méé de samengestelde predikaten bestaande uit pers.vorm + te + infinitief, die m.i. beter afzonderlijk behandeld kunnen worden.

5 *Aangeh. werk*, blz. 126 vlgg.

6 De getallen achter de citaten verwijzen naar jaartal en bladzijnummer van zijn journalen, die in het Alg. Rijksarchief te Den Haag bewaard worden.

raporteerde dat de sweden op den 23 sterck 17 seylen syn wt de sondt in de belt gecomen ... (1659/60²²), ... alwaer wy op het spoedychste syn naer toe geseylt (1641/2¹⁵), ... dye alsamen ontrent de noort Cape van haer convoeyger waren door swaer storm af gedwaelt ... (1655/6¹⁰⁵), ... soo dat wy een nyeuw seyl mosten aen de ree slaen (1664/5¹⁶⁵), maer dat sy godt danck sonder schade daer waren van gecomen (1666¹⁹), en dat dan haer schepen soude mede connen met ons seylen (1654³⁵), want vreesse het nyet sal hebben connen vant lant houden (1673⁵¹) enz.

Maria van Reigersberch:

Mijn weerdts heeft zeer ernstich op mij begerdt UE. hem met den eersten wilde den tytel daarvan schriven, opdat ... / ... om te hoeren of ghij gheneegentheyt zoudt hebben om ist niet een groote reise te doen of ghij zoudt willen een cleine Gheneedsche reise aennemen, om daerdoor ...¹

De jurist en politicus Nicolaas van Reigersberch:

... oordelende dat sy met particuliere handelynge sullen te seer werden gedemenbreert ende d'een den anderen abuseren. / dat hy sijn selven sal connen oyt herstellen is geen apparentie. / ... versterckt de hope dat Schenckenschans in onse handen sal haest geraecken².

De medicus C.S. van der Wiel:

... hoe wel die so groot was, datmen daar by na een pink van een volwassen mensch soude tusschen in gelegd hebben / 't En behoeft ook niemant so vreemt voor te komen, dat hy t sedert de voorseyde val, altijd sijne tanden sonder pijn heeft konnen op malkander brengen. / Dog indiense sig wilden in Zee laten dopen, om ...³

Koopliden van de V.O.I.C. in Indië:

... maer dat wy voor onse garnisoen mosten met prauwen derwaers varen om sagu te becomen, ... / ... maer dat wy souden willen de joncken van daer houden, ... / ... dat hy de prauw niet hadde in den gront geschooten / ... dat voorsz. joncke alhier 2 maenden soude moeten te vergeefs leggen, ... / wy syn met costelycke bontgenoten opgescheept, daer wy ons in tijt van noot wel souden mogen op verlaeten / Dan, men zoude moeten van spijckers versien zijn / Dijtto brief heeft de Coninginne ... doen tot aen de baleij bendhaer brengen ...⁴

A. Poirters:

- 1 *Brieven van Maria van Reigersberch* (Leiden 1902), blz. 129 en 218 (Gheneedsche reise = reis naar Genua).
- 2 *Brieven van Nicolaes van Reigersberch aan Hugo de Groot* (A'dam 1901), blz. 188, 212 en 264.
- 3 C.S. van der Wiel, *Hondert seldzame aanmerkingen, so in de genees- als Heel- en Sny-konst* (A'dam 1682), blz. 2, 34 en 316.
- 4 *Jan Pietersz. Coen, Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië*, deel 7 (Den Haag, 1952/3), blz. 807, 324, 3, 249, 691, 530 en 531.

... dat hier het lichaem en daer boven de ziele sal in vreughden leven, ...
/ ... dat sekere gesellen van hun gebuerte 's avonts lustigh soudon vrolyck
wesen, ... / ... soo hy haer van verre siet in de kercke gaen, ...⁵

Bij al deze auteurs vormen de scheidingsgevallen een minderheid, maar overal komen ze toch af en toe voor.

Voor vroeger eeuwen heb ik geen uitvoerig materiaal, maar in de zestiende eeuw lijkt de situatie niet anders. Bij de Hollandse auteur Wouter Jacobsz, die in de jaren zeventig zijn Dagboek schreef, is scheiding bijvoorbeeld niet zeldzaam:

5 *Het masker van de wereldt afgetrokken* (13de druk, Antwerpen 1714), blz. 64, 80 en 100.

Ende hoewel ghi ons meer liefs bewesen hebt dan wy moghen tot dijne eere genouch wuytroupen,... (16) / ende doet met ons soe ghi eertijts hebt met ons voervaederen gedaen (78) / ... ende werde verhoept, dat wy noch voer Kersmis souden met vriheyten mogen ter Goude wesen. (74) / ... die wondere wercken Goods, die hij met den sijnen tot soe verscheyden tijden heeft om haer te vertroosten gewrocht, ... (161) / ... welck God nu wilde over ons anrechten ende creghen ... (212) / Ende ontvingen hierwuyt verder sorge, dat wy noch soe haest niet souden te vollen verlost werden, maer ... (218) / ... soedat men haer sach wel twee schuyten vol dooden nae haer scepen voeren. (236) / ... bevreesst sijnde wat ons mocht over thoofthanghen (244) / ... seer cloucke mannen, die men die een ure sach vroom over straet gaen ende dander ure doot waeren. (443) / ... dat men die soude wuyt Delft verjaegen. (515) / ... ende versocht an mij, dat ick hem wilde plaets by ons verwerven om ... (638) / ... dat sy alsdan oeck den prinsch wilden voer een heer bekennen ende ... (640) / ... doerdien dat sij met den prinsch qualick conden int geheel accorderen. (674) / ... ende dat men den coninck wederom soude in sijn majesteyt brengen (759), enz.¹

In middelnederlands proza lijkt de scheiding zeer schaars. In De Bruin's bloemlezing² vindt men niet dan met moeite voorbeelden:

... dat hi soude doen maken een corvekijn van weden en daer in soude dat kint legghen, ende werpent in die zee (blz. 49) / ... wes ryc ende gheweelt is op sine scolderen ghelegghen (blz. 88).

In ambtelijk proza is de oogst als ik goed zie al niet veel groter³. Relatief minder zeldzaam is de scheiding in middelnederlandse poëzieteksten, wat klopt met de bevindingen van Overdiep. Duizend regels *Reinaert*⁴ leveren bijvoorbeeld volgende gevallen:

Dat die avonture van Reinaerde / In dietsch was onvulmaket bleven ... (vs. 4 vlg.) // Doe die winter was vergaen / Ende men sach die bloemen staen / Over al die velde groene, / Doe was ic ... (vs. 323 vlg.) // Eene waerf wart hi up de gracht / Bi avonturen daer belopen, / Dat ic hem sach een deel becoopen / Sine diefte ... (vs. 348 vlg.) // Dor dat donker van eenen woude / Quam hi ghelopen an eene woestine, / Daer Reinaert hadde de pade sine / Gheslegghen crom ende ... (vs. 502 vlg.) // Die daer te voren ghinc so smeeken, / Bruun, bleef ghevanghen ... (vs. 682 vlg.) // Al haddi thoofte brocht, / Eer hi die voete conde ute ghewinnen, / Blevet alle die claeuwen binnen / Ende ... (vs. 748 vlg.) // Lamfreit quam ter selver wilen / Met eere scerper bilen, / Ende sloechene tusschen hals ende hoofte, / Dat Brune wart so seere verdoofte, / Dat hi ... (vs. 815 vlg.) // Hi hoppede wel al sonder waen, / Dat Lamfreit hadde den beere verslegghen / Ende ... (vs. 900 vlg.).

1 *Dagboek van Wouter Jacobsz (Gualtherus Jacobi Masius), prior van Stein, Amsterdam 1572-1578 en Montfoort 1578-1579*, uitgegeven door Dr. I.H. van Eeghen, 2 delen (Gron. 1959/60). De getallen achter de citaten verwijzen naar de bladzijden.

2 C.C. de Bruin, *Middelnederlands geestelijk proza* (Zutphen 1940). Het eerste citaat is nog niet eens zo héel overtuigend.

3 Zie b.v. de teksten bij A. van Loey, *Middelnederlands Leerboek* (Antwerpen 1947).

4 Uitgave Tinbergen (11de druk, Gron. 1946).

Ná de zeventiende eeuw wordt de scheiding duidelijk zeldzamer. Tegen het eind van de zeventiende eeuw zijn de voorbeelden al veel schaarser geworden, bijvoorbeeld in pro-

za van Balthasar Bekker¹. Bij Nicolaas Heinsius² kan men met moeite nog wel wat samenlezen:

... dat hy hem anders wel had kunnen te huis laten (19), ... en daar hy syn volk wanneerse het verkurven hadden, deed in setten, ... (21), ... dat hy alles door syn Nigt deed' in de Stad aan de Koks verkopen; ... (43), het gerugt hier van, had duisenden van menschen ... doen herwaards komen (44), ... die ik onmogelyk ... sou hebben kunnen gaaf behouden, ... (56).

Het is niet gemakkelijk, in het geschreven Nederlands van de achttiende en negentiende eeuw nog scheidingsgevallen te vinden die voor het huidig taalgevoel onaanvaardbaar geworden zijn. En wát in de volgende aanhalingen nu niet meer acceptabel is, gaat vaak toch wel in de richting van de hedendaagse beperking: scheidingmakend zinsdeel en volgend nomen verbale vormen een min of meer vaste verbinding. Bellamy c.s.³:

... en waar van ik thands kortelyk ga verslag doen.

Van Lennep⁴:

... dat 'de Heir, wien hij tot wegwijzer gediend had, met voordeeligen wind was in zee gestoken.' / ... waarop men hem met eenige vrucht zou kunnen weêrstand bieden. / wel had hij eenige snuisterijen kunnen bij elkander brengen en verkoopen ... / ... dat men ons nog zou willen aan boord komen met voorstellen, om ...

Hildebrand⁵:

... om een brug te leggen over een water, waarover reeds voor tien jaren een brug is nodig geweest; / ... waarmee ik hem had in kennis gebracht. / Toen mijn Oom en Tante dit alzo met wijsheid hadden laten in orde brengen, meenden zy ...

Bosboom Toussaint⁶:

... voordat hij den eerlijken en waardigen pastoor heeft van zich gestooten. / ... den tijd, waarop mijne voorstellingen van geloofsvervolging werden te aanschouwen gegeven, ...

A. Fokke Simonsz⁷:

ik zal u eene kloen saaijet geven, en blijven aan de deur staan, met ...

1 *De betoverde Weereld* (A'dam 1691).

2 *Den vermakelyken Avonturier enz.*, door Nic. Heinsius (uitgave J. ten Brink, Zwolle, z.j.). De getallen achter de citaten verwijzen naar de bladzijden.

3 *Proeven voor het verstand, den smaak en het hart*, 1 (R'dam 1826), blz. 13.

4 *Elizabeth Musch* (Leiden 1850), resp. blz. 193, 11, 29 en 76.

5 *Camera Obscura* (Haarlem 1839), resp. blz. 114 en 65.

6 *Historische Novellen* (Haarlem 1857), beide voorbeelden op blz. v.

7 A. Fokke Simonsz, *Boertige reis door Europa* (Den Haag 1826), blz. 29.

Da Costa⁸:

... van u bij de terugreis in de aanstaande herfst, ook eens met uwe waardige Echtgenoot te mogen hier verwachten, ... / ... aan wien ik hem had ter lezing gezonden, ... / ... dan zou het kunnen goed wezen ... (citaat van M.C. v.d. Kemp bij Da C.) / ... nog wel iets te kunnen in het midden brengen.

Klikspaan⁹:

... toen hy uit de kast, ... zijn waardigen vriend Wyt zag voor den dag komen / ... steeds verzekerende er later den prijs met onberekenbare winst te kunnen uithalen, ...

8 *Brieven van Mr. Isaac da Costa* (A'dam 1872-6), deel 1, blz. 27, 85, 80 en 95.

9 *De studenten en hun byloop* (Leiden 1844), resp. Bylagen 1, 31 en Bylagen 1, 6.

Multatuli¹:

Zeker is 't dat de man, wat zyn islamsche dweepzucht aangaat, wel tot zoiets kan instaat geweest zyn. / ... dat de generaal een misdadiger zou in bescherming nemen tegen een rechtvaardig vonnis. / ... dat de voorgenomen spaarzaamheid zeer werd in acht genomen. / Zullen zy aan Nederland de schatten weergeven die er zullen noodig wezen tot demping van oproer, tot het ... / ... als bewys dat hy tydig was opmerkzaam gemaakt op deze of gene verkeerdheid, ... / ... om reeds nu te doen in 't oog vallen ... / Op den voorgrond stellende dat al de personen die daarvoor worden in aanmerking gebracht, ... / ..., toen ik zei dat die Sjaalman allen had gek gemaakt met zyn pak?

A. Pierson²:

... dat dit de zwaarste zonde is, die mij kan worden te laste gelegd. / ... die ontzettende stilte, die zich nu van het huis had meester gemaakt, ...

De Gids, jrg. 1837³:

... dat onbegrensde heil, hetwelk zich buitenslands reeds sedert vele jaren aan velen heeft kenbaar gemaakt ... / ... en over het ongeluk, dat de homoeöpathie door zulke verdediging en voorstellingen wordt belagchelijk gemaakt ... / ... terwijl hij zich tevens ziet in staat gesteld een' blik te werpen op ... / De vrees, dat de afscheiding van Kerk en Staat ... onverschilligheid omtrent de bijzondere dogmen zoude ten gevolge hebben, wordt ... / ... tot eene hoogte zien verrijzen, waarop het later nauwelijks kon staande blijven ...

Van Heiten⁴:

Opmerkelijk is het verder... dat... ook een singul. sal, mach en moet als conjunct, was in gebruik gekomen.

P. Leendertz⁵:

... met een paar legenden, welke de goede Hollander voor zekere waarheid zich had laten op de mouw spelden.

Enkele dialectgegevens uit de tweede helft van de negentiende eeuw doen eveneens nog aan een wat groter vrijheid denken⁶:

En wie er hau alles opgemaak, koom 'nne groote oengersnood in dat landj, en... (deel 1, 277, Sittard) / ... en toch hei j'miin zelfs nooit 'n bukske gegèven da 'k ook is met miin kammeroads kos vroolik zin. (1, 320,

1 *Max Havelaar* (A'dam 1943), resp. de blz. 231, 236, 242, 255, 266, 277, 293, 297.

2 *Een pastorij in den vreemde* (Utrecht 1857), blz. 44 en 56.

3 Deel 1, blz. 14, 17, 19, 225 en deel 11, blz. 163.

4 *Middelned. Spraakkunst* (Gron. 1887), blz. 297.

5 *Potter, Der Minnen Loep*, deel 1 (Leiden 1845), Inleiding, pag. XIV.

6 Johan Winkler, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* (Den Haag 1874).

Over-Betuwe) / ..., da 'k me m'n vrinde kon vroolijk weze. (1, 323, Tielerwaard).

Twee van de vindplaatsen liggen noordelijker dan men geneigd is te verwachten, namelijk in de Over-Betuwe en in de Tielerwaard.

Wanneer de scheiding in de zeventiende eeuw zo niet gewoon, dan toch verre van zeldzaam was, mag men aannemen dat ook het Nederlands aan de Kaap die heeft gekend. Bij iemand als Van Riebeeck blijken de voorbeelden ruimschoots te vinden⁷.
Gebrek

⁷ Vgl. J. Verhage, *'n Sintakties-stilistiese studie van die Dagregister van Jan van Riebeeck* (A'dam, Kaapstad 1952), blz. 47 vlgg. en 61 vlgg.

aan bronnen maakt het niet gemakkelijk de ontwikkelingslijn verder te volgen. Een archiefstuk van 1772 laat een paar duidelijke gevallen zien¹:

doe seijde hij dat wij met hem sou op de berg gaan, / ... dat mej volk
daer beij nagt is haer noot gaen klagen.

M. de Villiers deelt mee² dat voorbeelden te vinden zijn bij de negentiende-eeuwer Meurant, in een Afrikaanse brief van 1851 en vooral bij Langenhoven³. In ouder Afrikaans⁴ vond ik nog:

Verder moet jy onpartydig wees, en vrind en vyand lat reg wederver
(1880) / Mar feral kom ons Woordeboek goed te pas fer Afrikaners wat
wil Engels leer en Engelse wat ons taal wil leer (1902).

Voor zover sprake is van predikaten met een hulpwerkwoord + participium, moet de scheiding in het huidige Zuidafrikaans wel moeilijk te vinden zijn, omdat het hulpwerkwoord achter het deelwoord wordt geplaatst.⁵ Er zijn volgens Le Roux wel uitzonderingen op deze plaatsregel, maar die acht hij onafrikaans. Voor de samengestelde predikaten met een infinitief ligt het anders. Alle bovengenoemde voorbeelden betreffen dan ook constructies met een infinitief.

In geschreven Afrikaans van de twintigste eeuw vond ik een merkwaardig geval van scheiding bij de auteur F. Postma⁶:

Jy begryp Dirk', vervolg hy, 'dat by so'n druk verkeer moet die veiligheid
soveel moontlik beskerm word en daarom

Misschien is hier eerder van hoofdzinswoordorde sprake. Lectuur van Zuidafrikaanse teksten van nu wekt de indruk, dat de toestand wat de hier besproken scheiding betreft niet veel afwijkt van de (Noord)nederlandse: wat scheiding maakt vormt meestal met het volgend nomen verbale een vaste uitdrukking:

maar wanneer jy die haar-os vetvoer en die hot-os dubbele sweep gee
en laat honger ly sodat ...⁷ / Nog gelukkiger is dit dat 'n mens met baie
van sy uitsprake kan akkoord gaan⁸ enz.

Ik hoor te weinig Zuidafrikaans om de vraag te kunnen beantwoorden of in de gesproken taal misschien meer vrijheid heerst. Men krijgt die indruk wel uit de opmerkelijke spreektaalvoorbeelden die Meyer de Villiers geeft⁹:

wat moet huiwerig wees / as jy dit mag nodig kry / wat nie wil Engels praat
nie / dat ons almal moet an die lewe bly / waar sy vyf trappe moes op en

1 Citaten uit het *Tydskr. v. Geesteswetensk.*, 111, nr. 2, blz. 68 en 72.

2 Meyer de Villiers, *Woordsoorte, Werkwoorde en Tye* (Kaapstad 1948), blz. 61.

3 Lectuur van de *Essays* (Kaapstad 1955) bevestigt die indruk niet. Het eerste voorbeeld vond ik pas op blz. 19. Zie voor Langenhoven op dit punt ook A.C. Bouman en E.C. Pienaar, *Afrikaanse Spraakkuns* (Stellenbosch 1925) blz. 190 vlg.

4 Citaten uit E.C. Pienaar, *Die Triomf van Afrikaans* (Kaapstad enz. 1946) blz. 167 en 205.

5 Vgl. J.J. le Roux, *Oor die Afrikaanse Sintaksis* (A'dam 1923), blz. 157, 181.

6 F. Postma, *Hy het sy merk gemaak* (Pretoria enz. 1927), blz. 131.

7 P.C. Schoonees, *Tien jaar prosa* (Johannesburg 1950), blz. 24.

8 *Standpunte*, Nuwe Reeks, nr. 50, blz. 31.

9 *Aangeh. werk*, blz. 60 vlg.

af klim / dat ek moes aan die slaap raak / waar ek wil huis aan die kant
maak.

In grote lijn is de hiervoor geschetste ontwikkeling duidelijk. Enerzijds de neiging om de delen van het samengesteld gezegde zoveel mogelijk bijeen te plaatsen, anderzijds

de tendens om zinsdelen die naar hun betekenis nauw bij infinitief of participium aansluiten, vlak ervoor te zetten.

Opmerkenswaard is tenslotte, dat in het beschaafde Duits iets dergelijks heeft plaatsgevonden. In ouder Duits kan men scheidingen aantreffen die sterk aan de Nederlandse doen denken en die in hedendaags Duits ondenkbaar zijn¹. Voorbeelden zijn zonder veel moeite te vinden in het (archaïsch getinte) taalgebruik van de hedendaagse Lutherse bijbelvertaling²:

... dasz ihre Leichname sollen den Vögeln unter dem Himmel und den Tieren auf Erden zur Speise werden. / Da er nun sah Petrus und Johannes, dasz sie wollten zum Tempel hineingehen, bat er um ein Almosen. / ... so wirst du ihn finden, wenn du ihn wirst von ganzem Herzen und von ganzer Seele suchen.

L. KOELMANS

1 Vgl. Ingerid Dal, *Kurze deutsche Syntax* (Tübingen 1952), par. 129.

2 *Die Bibel ... nach der deutschen Übersetzung D. Martin Luthers* (Stuttgart 1937). Aangehaald resp. Jer. 34/20, Apostelgesch. 3/3, 5 Mose 4/29.